

Pukovnik

prof. dr BLAŽO NIKOLOVSKI

Masovnost, organizovanost i autentičnost – suštinska odlika opštenarodnog ustanka

U okviru opšte teme »okruglog stola« *Titova koncepcija opštenarodnog ustanka 1941.* ukazaćemo na neke elemente uticaja spontanosti i spoljnog faktora na organizaciju i početak opštenarodnog ustanka u Jugoslaviji u prvoj godini narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Namera nam je da doprinesemo sagledavanju realnih dimenzija uticaja spoljnih činilaca i organizovanosti u pokretanju opštenarodnog ustanka u Jugoslaviji.*

Uticaj spoljnog faktora na odluku o dizanju ustanka 1941. godine

Uoči drugog svetskog rata spoljni faktor je imao negativnu ulogu i doprinosio je sužavanju nezavisnosti Jugoslavije, eksploataciji njenih prirodnih i privrednih bogatstava, kao i zaoštavanju unutrašnjih društvenih protivrečnosti. Prema rečima Edvarda Kardelja, »nastup fašizma u Evropi postavio je male narode pred naročito teške probleme u njihovom nastojanju da sačuvaju nezavisnost i svoj nacionalni opstanak«.¹ Tako delujući, taj faktor je uticao na politizaciju širokih narodnih snaga.

* Prilog raspravi o istorijskim činjenicama u vezi s pokušajima nekih autora da »naučno« racionalizuju različite teorije o takozvanoj spontanosti ustanka i, tobože, odsudnom uticaju spoljnog činioca u prvoj godini našeg narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

¹ E. Kardelj, *Put nove Jugoslavije*, »Kultura«, Beograd 1949, str. 11.

Pritisak nacističko-militarističkog bloka, postepeno ali sigurno, vodio je gubljenju ekonomske i političke nezavisnosti Jugoslavije, socijalnoj bedi i odbrambenom paralizovanju. Time je zemlja bila izolovana od progresivnih i antifašističkih snaga u svetu. Sve brže je tekao proces izolacije buržoaskih političkih stranaka od naroda, kulminirajući u vreme sporazuma Cvetković-Maček i raspadanja bloka Udružene opozicije.

Međutim, ponašanje spoljnih i unutrašnjih političkih činilaca uticalo je na revolucionisanje i politizaciju jugoslovenskih radnih masa, svih patriotskih snaga zemlje, koje je predvodila i inspirisala KPJ s Josipom Brozom Titom na čelu. Na Petoj zemaljskoj konferenciji KPJ, oktobra 1940, pored ostalog je rečeno da treba voditi upornu borbu protiv kolebljive spoljne politike vlade Cvetković-Maček i odlučno tražiti savez sa demokratskim snagama u svetu. Zemlja se ne sme pretvoriti u kolonijalnu bazu sila Osovine za vođenje rata i uništenje slobode i nezavisnosti malih naroda.

Put kojim su progresivne i patriotske snage Jugoslavije pošle u martovskim događajima, posle raskidanja Trojnog pakta, bio je neminovao i svesno trasiran. Međutim, kao što je poznato, u oceni i tumačenju događaja od 27. marta 1941. i njihovog uticaja na tok opštenarodnog ustanka i ishod drugog svetskog rata ispoljavane su dve krajnosti. Prema jednoj, događaji koji su se zbili 27. marta, nisu ništa drugo do običan puč oficirske klike bivše jugoslovenske vojske, inspirisan, podržan i podstican iz inostranstva, a prema drugoj — događaji od 27. marta dobijaju dimenziju odsudnog trenutka u rešavanju drugog svetskog rata u korist antifašističke koalicije.

Realnu ocenu tih događaja dao je Tito, rekavši da »pokret od 27. marta nije bio stvar pojedinaca, stvar male grupe, nego stvar čitavog naroda. Inače se ne bi moglo izvršiti ono što je izvršeno. Pojedinci su činili ono što je htjela masa, što je htio narod«. Titov je zaključak da je »dvadeset sedmi mart 1941. godine bio bojni zov za odbranu ove zemlje«. ² U martovskim događajima, dakle, »došli su do punog izražaja snaga i organizovanost KPJ, kao i snaga čitave radničke klase Jugoslavije, koju će ubrzo posvedočiti svojom ulogom u opštenarodnom pokretu u oslobodilačkom ratu i revoluciji«. ³

Otuda je kapitulacija stare buržoaske države i njene vojske bila logična posledica trulosti i izdajstva režima i dugogodišnje nenarodne politike i pozicije toga režima, koji se potpuno kompro-

² J. B. Tito: *Borba i razvoj KPJ između dva rata*, »Komunist«, 1977, str.25.

³ P. Stambolić: *Tako je narod hteo*, »Borba«, 27. mart 1977, str. 25.

mitovao i izolovao, tražeći i našavši saveznike isključivo među reakcionarnim krugovima u zemlji i u inostranstvu. Kada su okupacija i komadanje Jugoslavije postali očigledni, KPJ je, posle kraćih i intenzivnih priprema u političkom, vojnom i materijalno-tehničkom pogledu, ocenila da je nastupio povoljan istorijski momenat da se narod pozove na oružani ustanak. Takva procena i takva odluka bile su plod autentičnog delovanja jugoslovenskog revolucionarnog faktora.

Okupacija Jugoslavije zatekla je Josipa Broza Tita u Zagrebu, gde je neposredno doživeo upad fašističkih trupa 10. aprila. On je istog dana sazvao sednicu CK KPJ u Zagrebu, na kojoj je, na osnovu izveštaja generalnog sekretara KPJ i ocene okupacije, definitivno formulisana politika Partije u tim uslovima. Pet dana kasnije, CK KPJ je uputio proglas narodima Jugoslavije, radničkoj klasi i članovima Partije, u kojem je zauzet jedinstven stav da se pruži otpor okupatorskim snagama. U proglasu, koji je lično napisao Josip Broz Tito, kaže se: »Vi koji se borite i ginete u borbi za svoju nezavisnost, znajte da će ta borba biti okrunjena uspjehom. Ne klonite duhom, zbijte čvrsto svoje redove, dočekajte uzdignute glave i najteže udarce.«

Početkom maja 1941. Tito je sazvao savetovanje rukovodećeg kadra KPJ (Majsko savetovanje). Na osnovu detaljnog izveštaja o političkoj situaciji u zemlji i o stanju u Partiji posle fašističke okupacije, zauzet je odlučan stav o organizovanju i pokretanju opštenarodnog ustanka. Odlučeno je da Tito, sa grupom članova CK pređe u Beograd, gde su bili povoljniji uslovi za rukovođenje pripremama za ustanak i za zametanje traga fašističkim agentima. Tito je tako i postupio pa je u Beograd doputovao 30. maja 1941. i nastanio se u današnjoj Drajzerovoj ulici.

U to vreme još uvek je bio na snazi ugovor između Nemačke i SSSR-a, potpisan 1939. godine, o »večnom prijateljstvu« i nenapadanju. Odluka CK KPJ o intenzivnoj pripremi ustanka i o pozivu naroda na ustanak nije polazila od pretpostavke (niti je bila uslovljena time) da će Nemačka napasti SSSR, čime bi opštenarodni ustanak u Jugoslaviji postao realnim. Odlučnost za borbu protiv okupatora i njegovih sardnika bila je bezuslovna i nepokolebljiva. Čak su u nekim delovima Jugoslavije oružane akcije počele pre napada fašističke Nemačke na SSSR. Razume se, napadom Nemačke na Sovjetski Savez, 22. juna 1941, stvoreni su povoljniji uslovi za rasplamsavanje masovne oružane borbe naroda i narodnosti Jugoslavije. Istovremeno je i spremnost naših naroda da se dignu na ustanak predstavljala dragocenu pomoć sovjetskim i

svim drugim narodima koji su se borili protiv fašističke okupacije i agresije. To je našlo snažnog izraza i u pozivu CK KPJ upućenom narodima Jugoslavije da se dignu na oružje za svoju slobodu i da podrže borbu sovjetskog naroda. Prilikom promovisanja za prvog doktora vojnih nauka, 1976. godine, Tito je rekao da smo mi vlastito oslobođenje i solidarnost sa drugima shvatili »tako što smo organizirali beskompromisnu borbu za oslobođenje svoje zemlje, ne čekajući da nam Crvena armija donese slobodu«. ⁵

Samo pet dana posle fašističkog napada na Sovjetski Savez sazvana je sednica Politbiroa CK KPJ i doneta odluka o obrazovanju Glavnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, za čijeg je komandanta imenovan Josip Broz Tito, tadašnji predsednik Vojnog komiteta. Obrazovanje Glavnog štaba i početak stvaranja oružanih formacija revolucije, koja je počinjala, bili su dokaz pripremljenosti Partije i naših naroda i narodnosti da otpočnu borbu protiv fašizma, za vlastito nacionalno i socijalno oslobođenje. Ujedno, to je bila i pomoć svima onima koji su se odupirali nemačkoj najezi ili izražavali spremnost da organizuju pokrete otpora protiv naci-fašizma, koji je ugrozio nezavisnost njihovih zemalja.

Ulazak SSSR-a u rat protiv fašističkih sila povoljno je delovao ne samo na borbeni entuzijazam naroda i narodnosti Jugoslavije već i na druge narode i pokrete u Evropi, koji su imali slične objektivne uslove za organizovanje odgovarajućih oblika pokreta otpora protiv fašizma. Tito je u vezi s tim događajem rekao: »Napadom Njemačke na SSSR stvoreni su najpovoljniji međunarodni uvjeti za oslobodilačku borbu porobljenih naroda Evrope. Tada je CK KPJ pozvao narode Jugoslavije na ustanak za sopstveno oslobođenje«. ⁶

Objašnjavajući uslove za pripremu i podizanje ustanka naroda Jugoslavije, Edvard Kardelj je primetio: »Neki kritičari naše politike prigovaraju nam da smo tada (prvih dana jula 1941. godine — B. N.) počeli sa ustankom samo zato da bismo pomogli Sovjetskom Savezu. To nije tačno. Mi smo bili avanturisti da smo iz bilo kojih političkih pobuda krenuli u oružani ustanak, a da nisu postojale mogućnosti da se u tom ustanku angažuju najšire narodne mase«. ⁷ Otuda i zaključak, da je organizovano, brzo i efikasno reagovanje radničkog pokreta Jugoslavije na odluku CK KPJ o dizanju ustanka, samo desetak dana posle napada fašističke Nemačke

⁵ Grupa autora: *Titovo vojno delo*, »Narodna armija«, Beograd 1977, str. 56.

⁶ J. B. Tito: *Naše oslobođenje je naše djelo*, »Vojno delo«, br. 1/77.

⁷ *Titovo vojno delo*, pom. izd., str. 114—115.

na SSSR, pre svega proizvod i rezultat izuzetnog kvaliteta jugoslovenskog revolucionarnog pokreta u proleće 1941. godine. Prema rečima Josipa Broza Tita, samo mladi autentični revolucionarni pokret, spreman na žrtve, uveren u svoju sutrašnjicu, vaspitan u duhu međunarodne solidarnosti, mogao je da pozove narode Jugoslavije u borbu i da se stavi na čelo te borbe do konačnog oslobođenja zemlje. Tome valja dodati i istorijsku činjenicu da je poziv naroda na ustanak i odlučnu oružanu borbu — bio i najviši izraz proleTERSKE solidarnosti.

U prvoj godini rata protiv snaga Trojnog pakta članice anti-fašističke koalicije nisu postizale željene rezultate u borbi protiv naci-fašizma. Na mnogim delovima savezničkih frontova se odstupalo. Međutim, u Jugoslaviji je opštenarodni ustanak zahvatio sve njene krajeve. U zapadnoj Srbiji je, na primer, stvorena velika slobodna teritorija, prva u okupiranoj Evropi, poznata kao Užička republika, u kojoj je živelo oko 1.000.000 stanovnika.

Osnivanje 1. proleTERSKE brigade, »čime je počela druga, kvalitetom viša etapa NOR-a«,⁸ palo je u vreme kada su hitlerovske trupe već stigle na oko 100 km od Moskve i kada je Hitler uporno zahtevao od svojih generala da unište narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji.

Stoga u kontekstu uticaja spoljnog faktora na početak i razvoj opštenarodnog ustanka u Jugoslaviji 1941. godine treba imati u vidu i teškoće koje su dolazile od stranog faktora. Naime, Staljin je protestovao protiv mnogih značajnih mera rukovodstva naše revolucije koje su vodile jasnom diferenciranju snaga NOP-a od snaga koje su služile okupatoru i protiv koncepcije revolucije koja je podrazumevala spajanje nacionalnog sa socijalnim oslobođenjem naroda Jugoslavije. Stvaranje proleTERSkih brigada, kao viši oblik vojnog organizovanja i svojevrсна potvrda uloge radničke klase u NOR-u i socijalističkoj revoluciji, takođe je naišlo na Staljinov otpor i smišljeno ignorisanje. Govorio je da se stvaranjem proleTERSkih jedinica radnici izoluju od naroda! Razume se, Staljina nije brinulo »odvajanje« radnika-proletera od naroda, već autentični put naše revolucije i stvaranje njenih vlastitih oružanih snaga. U stvari, on se protivio formiranju proleTERSkih brigada i oružane sile NOR-a i revolucije, zbog toga što je njihovim formiranjem »započeo proces stvaranja čvrstih i pokretnih udarnih formacija, sposobnih da vode borbu na celokupnom jugoslovenskom ratištu, što

⁸ N. Ljubičić: *Opštenarodna odbrana — strategija mira*, VIZ, Beograd 1976, str. 69.

je otvaralo nove mogućnosti za razvoj oružanih formacija.«⁹ Ta činjenica je, upravo, isključivala mogućnost stavljanja jugoslovenske revolucije pod kontrolu stranog faktora, kao i fizičko prisustvo stranih vojnih snaga na teritoriji Jugoslavije.

Teze o spontanosti ustanka — vid negiranja uloge KPJ i rukovodstva NOR-a i revolucije

U uslovima svestrano analizirane društvene situacije, u kojoj je postalo očigledno da je »najveći neprijatelj slobode i nezavisnosti naših naroda nemački fašizam« (iz »Biltena« Glavnog štaba NOPOJ, br. 1 od 10. avgusta 1941), protiv koga je povedena odlučna, masovna i organizovana autentična borba, ne može se govoriti ni o spontanosti opštenarodnog ustanka u Jugoslaviji, niti o predominantnom uticaju spoljnih činilaca u pripremanju i pokretanju ustanka.

Široka platforma borbe bila je negacija mogućih pojava sektantstva. Smišljeno i planski razrađena, politička strategija NOP-a i socijalističke revolucije isključivala je ozbiljnije pojave stihijnosti i spontanosti u toku pripreme, početka i razvoja ustanka. Ukoliko je i bilo elemenata spontanosti, to je, u prvom redu, samo potvrđivalo spremnost naroda i narodnosti da se bore protiv okupatora i domaće reakcionarne buržoazije, bez obzira na teškoće i žrtve kojima se moraju izlagati. O spontanitetu našeg NOR-a i revolucije kao nekakvom imanentnom i preovlađujućem elementu u procesu narodnooslobodilačke borbe ne može biti govora. O stihijnosti pokreta, dakle, što je našem ustanku ponekad pripisivano, takođe ne može biti govora, jer »takav stihijski pokret bi se pod udarcima okupatora brzo osuo« (Kardelj).

O neodrživosti teze o spontanosti oružanog ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije, Tito je prilikom imenovanja za prvog doktora vojnih nauka (1976) rekao i ovo: »Ponekad i ponegdje se još govori o spontanosti našeg ustanka. Nijedan spontani ustanak u historiji do danas nije uspio. A najmanje bi mogao uspjeti u takvim okolnostima kakvi su bili u Hitlerovoj tvrđavi. Pobjeda ustanka u Jugoslaviji je rezultat organizovanosti i temeljnih priprema, koje su proizlazile iz revolucionarne i antifašističke strategije KPJ i orijentacije na vođenje svenarodnog rata u uslovima okupacije.«¹⁰

⁹ *Titovo vojno delo*, pom. izdanje, str. 38.

¹⁰ J. B. Tito: *Naše oslobođenje je naše djelo*, »Vojno delo«, br. 1/77, str. 25—26.

Organizatorska i usmeravajuća uloga KPJ u pripremi ustanka i razvoju socijalističke revolucije bila je *conditio sine gua non* (činilac bez koga se ne može obezbediti ostvarenje određenog cilja).

Te činjenice ubedljivo dokazuju koliko su besmislene tvrdnje nekih kvazi-istoričara i kvazi-biografa revolucije, koje se sve glasnije čuju, o tome da je heroizam naroda i narodnosti Jugoslavije, naročito u prvoj godini rata, izraz fatalizma jugoslovenskog naroda, tj. fatalističkog shvatanja života i smrti! Osim toga, navode i to da je narodnooslobodilačka borba, pored svoje tzv. spontanosti, bila uslovljena specifičnim jugoslovenskim reljefom, pogodnim za partizansko ratovanje. Međutim, nije se radilo ni o kakvom jugoslovenskom fatalizmu, ni o spontanosti narodnog ustanka, niti, pak, o presudnom uticaju jugoslovenskog geografskog faktora na razvoj NOR-a i revolucije, već o svesnoj i planskoj pripremi narodnog ustanka, koju je organizovala i njome rukovodila KPJ. Prema rečima Josipa Broza Tita, »to je bio opštenarodni rat, ali dobro organizovan, vođen iz jednog centra, Vrhovnog štaba, sa kombinacijom partizanskog ratovanja sa frontalnim borbama, koje su bile uslovljene postojanjem slobodnih teritorija i formiranjem velikih vojnih jedinica, divizija i korpusa«. ¹¹ Samo tako se može objasniti činjenica da je do masovnog oružanog ustanka došlo samo nakon tri-četiri meseca posle okupacije zemlje, da bi se do jeseni iste godine proširio na sve delove Jugoslavije.

Priprema naroda i narodnosti za oružani ustanak i osposobljavanje Partije za rukovođenje oružanom borbom, osloncem na široke demokratske, progresivne i patriotske snage, u prvom redu na radničku klasu, radno seljaštvo i demokratsku inteligenciju — bili su sastavni deo i vid ostvarivanja same revolucije. Revolucija je dakle, ne samo pripremana već i pokrenuta i rasplamsana u antagoniziranom društvenom biću i u svesti demokratskih snaga pre nego što je i došlo do formalne odluke Politbiroa CK KPJ 4. jula 1941. da se počne sa ustankom. Zato se opštenarodni ustanak tako brzo i snažno širio kao »neprekidan niz bitaka na svim frontovima«, kako je to govorio Lenjin u doba najvećeg zamaha oktobarske revolucije.

Stoga je besmislena tvrdnja nekih autora istorijske, memoarske i biografske građe da je spontanost suštinska odlika našeg ustanka i da su volja i moć pojedinaca u tom ustanku odlučujuće delovale na prerastanje spontanog ustanka u njegovu plansku i organizovanu fazu. Takve tvrdnje, bez sumnje, pokazuju jednostranost i malicioznost tih autora i njihovu nemoć da »naučno«¹¹ racio-

¹¹ J. B. Tito: *Govori i članci*, knj. II, »Naprijed«, Zagreb, str. 351.

nalizuju teoriju spontaniteta i zavisnosti opštenarodnog ustanka od spoljnog faktora. Time se, dakle, subjektivističkim teorijama o spontanosti ustanka u Jugoslaviji 1941. godine dodaju i teze o tzv. za-bludi rukovodstva revolucije o dužini trajanja rata protiv fašizma i o mogućnosti oslobođenja Jugoslavije bez pomoći savezničkih armija. Od takvih optužbi nije pošteđen ni drug Tito — tvorac naše koncepcije opštenarodnog rata i vođa naše revolucije. Insi-nuacije se upućuju, dakle, Vrhovnom komandantu NOV i POJ, koji je, tobože, odbranu Užica organizovao (oktobra 1941) ne zato da bi odbranio Užičku republiku (prvu veću slobodnu partizansku teri-toriju), već da bi obezbedio »mostobran« za prihvrat snaga Crvene armije, koja je trebalo »ubrzno da dođe«!

Iluzije o brzom završetku rata i o »spajanju« sa jedinicama Crvene armije 1941. godine nisu bile (i nisu mogle biti) iluzije vrhovnog komandanta Josipa Broza Tita. Poznato je, na primer, da je Tito od prvog dana ustanka podvlačio da će naša borba biti duga i teška i da će pobjeda biti obezbeđena osloncem na vlastite snage i masovnu podršku naših naroda. U prilog tome navodimo Titove reči zapisane u »Biltenu« Glavnog štaba NOPOJ, avgusta 1941. godine: »Ko će nama donijeti slobodu, ako se mi sami nećemo boriti«. ¹² Bilo je jasno da narodnooslobodilački pokret, u toj fazi razvoja NOR-a i revolucije, ne može računati na pomoć sa strane, da se mora osloniti na sopstvene snage i mogućnosti. Upravo, pre-ma Titovim rečima, »oslobodilački pokret može biti nesalomljiv i jedino on može dovesti do krajnjeg cilja jedino tada kada izrasta iz naroda i kada odgovara njegovim vitalnim interesima«. ¹³

Vrhovni komandant NOPOJ je sve te sopstvene misli ponovio i pred strojem 1. proleterske brigade u Rudom, kada je upozorio borce da pred brigadom stoje vrlo teški zadaci, da ih očekuju ve-liko napori i žrtve na teškom borbenom putu. Tito je takođe pod-vukao da će konačna pobjeda sigurno biti naša; garancija za to je naša neustrašiva Partija i naša narodnooslobodilačka vojska. Ove svo-je misli potvrdio je i pred strojem boraca 4. crnogorske proleterske brigade, 17. juna 1942, kada je tako uverljivo i jasno rekao da će naša borba biti izvanredno teška i dugotrajna. »Još jednom vas upozoravam na teške trenutke koji nas čekaju...« ¹⁴

Oslonac na vlastite snage i sredstva, kao što smo već istakli, postao je sastavni deo našeg pogleda na revoluciju i imanentnost

¹² Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naro-da Jugoslavije, tom II, knj. 1.

¹³ J. B. Tito: *Borba naroda porobljene Jugoslavije*, »Nova Jugoslavija«, br. 6, 1944.

¹⁴ J. B. Tito: *Vojna djela*, knj. I, VIZ, Beograd, 1978, str. 213.

autentičnog revolucionarnog preobražaja jugoslovenskog društva. To se moglo uočiti kako u periodu pripreme revolucije tako, čak i više, u toku njenog izvođenja. Još u julskom proglasu 1941, obraćajući se narodima naše zemlje, CK KPJ je naglasio: »Znajte da vaše oslobođenje može i mora biti izvojevano vašim sopstvenim snagama«. ¹⁵ Titovo uverenje o tome da će naša borba biti i teška i duga i pre svega izvojevana ratnim naporima naroda i narodnosti Jugoslavije, nedvosmisleno potvrđuje i ovaj primer. Predajući ratnu zastavu borcima 2. proleterske brigade 22. oktobra 1942, Tito je, između ostalog, rekao: »... Moram vam kazati da ćemo imati još mnogo teških časova... Jasno je, žrtava će biti. Bez žrtava se nikakva sloboda ne može osvojiti, a najmanje takva sloboda za koju se mi borimo«. ¹⁶ Dakle, čitavo Titovo stvaralaštvo je neoboriv argument protiv svih teorija o tzv. zabludama o brzom završetku rata, o spontanosti našeg NOR-a i o »previdima« rukovodstva naše revolucije o brzom dolasku Crvene armije na slobodnu teritoriju Jugoslavije u prvoj godini narodnooslobodilačkog rata i revolucije.

Na kraju, može se reći da je 1941. godina bila jedna od najtežih i odlučujućih godina narodnooslobodilačkog rata i revolucije. Ona je nedvosmisleno potvrdila dalekosežnost Titove koncepcije opštenarodnog ustanka, čija je odlika bila masovnost, organizovanost i autentičnost. Rezultati borbe u toj godini trajno demantuju svakojake jednostrane ocene o spontanosti ustanka u Jugoslaviji i o tzv. odlučujućem uticaju inostranog faktora na početak, razvoj i uspešan završetak opštenarodnog ustanka u Jugoslaviji. Stoga svi raniji i sadašnji pokušaji da se »naučno« racionalizuje teorija o tzv. spontanosti ustanka i odlučujućem uticaju spoljnih činilaca na razvoj ustanka u prvoj godini naše narodnooslobodilačke borbe i revolucije ostaju besmisleni i bezuspešni.

¹⁵ Zbornik, n. d., I, knj. 1, dokument 23.

¹⁶ Zbornik, n. d., I, knj. 1, dokument 23.